

П. А. Кліш,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології ВІППО;
А. П. Хом'як,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики СНУ імені Лесі Українки

Комунікативні здібності: сутність, зміст, структура

Висвітлюється стан комплексного дослідження комунікативних здібностей, що визначають успішну життєдіяльність людини, її соціалізацію, набуття нею необхідних форм соціальної поведінки.

Ключові слова: здібності, комунікативні здібності, комунікативна здатність, задатки, спілкування, знання, уміння, навички, модель комунікативних здібностей.

Klish P. A., Khomiak A. P. Communicative Abilities: Essence, Contents and Structure.

The article deals with a complex study of the communicative abilities that define a person's successful life activity and socialization as well as the acquirement of social behaviour forms necessary for the person.

Key words: abilities, communicative abilities, communicative capacity, inclinations, communication, knowledge, skills, habits, a model of communicative abilities.

Постановка проблеми. Успіх діяльності людини залежить насамперед від її здатності до спілкування з суб'єктами сфери взаємодії. Тож особливого значення набуває проблема розвитку комунікативних здібностей.

Метою статті є теоретичний аналіз сутності, змісту, структури комунікативних здібностей.

Аналіз досліджень та публікацій. Концептуальне тлумачення поняття «здібності» має різний зміст. Так, Б. Теплов виділив такі його основні ознаки.

По-перше, під здібностями розуміють індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої.

По-друге, здібностями називають не будь-які взагалі індивідуально-психологічні особливості, а лише такі, що стосуються успішності виконання якої-небудь однієї чи багатьох діяльностей. Тому до числа здібностей не належать такі особливості людей, як гарячість, повільність, млявість тощо.

По-третє, поняття «здібності» не зводиться до наявних знань, навичок і вмінь, які вже вироблені в людини, а стосується якості, швидкості й успішності їх набуття людиною.

По-четверте, здібності завжди є результатом розвитку [10].

С. Максименко характеризує здібності як своєрідні властивості людини, її інтелекту, що виявляються в навчальній, трудовій, особливо науковій та іншій діяльності та є необхідною умовою успіху [6].

Фундаментальні положення теорії комунікативних здібностей викладено в працях Г. Васильєва, П. Гончарука, А. Кідрона, Л. Лукаша, С. Максименка, Р. Немова, Л. Орбан-Лембрик, К. Платонова та ін.

Так, Г. Васильєв, А. Кідрон, К. Платонов розуміють комунікативні здібності як здібності до побудови

міжособистісних стосунків, які виявляються в навичках суб'єкта вступати в соціальні контакти [2, 9]. П. Гончарук, С. Максименко, Р. Немов вважають, що комунікативні здібності особи характеризуються вмінням легко й швидко встановлювати ділові й товариські контакти з людьми, прагненням до розширення сфери спілкування, до участі в суспільних і групових заходах тощо [1; 6; 7].

Деякі автори визначають комунікативні здібності як індивідуально-психологічні і психофізіологічні особливості людей, що забезпечують успішну взаємодію партнерів і успішне розв'язання комунікативних завдань. [9].

На думку Т. Пивоварчук, комунікативні здібності – це інтегративні якості особистості, які формуються у процесі обміну соціальною інформацією та виражені в потребі не лише здійснювати цілеспрямовану комунікативну діяльність, але й прагнути до саморозвитку і самовдосконалення як суб'єкта інформаційних та діалогічних взаємодій [8].

Комунікативні здібності вчителя охарактеризовано в працях І. Зимньої, В. Кан-Каліка, Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Митіної, А. Орлова та ін.

Так, Н. Кузьміна визначає комунікативні здібності вчителя як здатність установлювати правильні стосунки з учнями і перебудовувати їх відповідно до розвитку цілей і засобів [4].

Комунікативні здібності, вважає І. Зимняя, – це здібності до спілкування з дітьми, вміння знайти правильний підхід до учнів, установити з ними доцільні, з педагогічної точки зору, взаємини [3].

Виклад основного матеріалу. У зв'язку зі здібностями як індивідуально-психологічними особливостями, які людина продукує в процесі психічного розвитку, Б. Теплов розглядає природжені анатомо-фізіологічні особливості, тобто задатки.

Останні лежать в основі розвитку здібностей. За самою суттю здібності є поняттям динамічним, вони існують лише в русі, тільки в розвитку. А розвиток здійснюється не інакше, як у формі практичної або теоретичної діяльності. Отже, здібність не може виникнути поза відповідною конкретною діяльністю [10].

Принциповою є думка вченого щодо комплексної взаємодії здібностей у діяльності, адже «не окремі здібності, як такі, безпосередньо визначають можливість успішного виконання якої-небудь діяльності, а лише те своєрідне поєднання цих здібностей, яке характеризує таку особистість. Однією з важливих особливостей психіки людини є можливість надзвичайно широкої компенсації одних властивостей іншими, внаслідок чого відносна слабкість якої-небудь однієї здібності зовсім не вилучає можливості успішного виконання, навіть такої діяльності, яка найтісніше пов'язана з цією здібністю. Відсутню здібність можна компенсувати в дуже широких межах іншими високорозвинутими в цієї людини здібностями» [10, 21].

Комплексне вивчення здібностей вимагає проведення досліджень на трьох рівнях:

- психофізіологічному, коли діагностуються типологічні властивості нервової системи, як загальні, генетично зумовлені, безумовно-рефлекторні, так і специфічно людські, зумовлені асиметрією мозкової діяльності й набутими характеристиками;

- психологічному, при якому визначаються індивідуальні особливості пізнавальних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення, мовлення) та особистісні властивості характеру (емоційності, тривожності тощо);

- соціально-психологічному, який включає визначення успішності діяльності за довгий період з її диференційним аналізом, вивчення особливостей індивідуального стилю діяльності, урахування характеру міжособистісних взаємин тощо [5].

Об'єднання ознак, що відносяться до трьох названих рівнів, але пов'язаних між собою у стійкі комплекси, лягло в основу класифікації здібностей, яка добре узгоджується з виділеними Б. Ананьєвим основними блоками людської життєдіяльності: пізнанням (з ним співвідносяться пізнавальні здібності), спілкуванням (якому відповідають комунікативні здібності) та працею (їй відповідає працездатність як фактор обдарованості, трудової активності, професійної відповідності) [6].

Аналізуючи здібності до спілкування, Р. Немов звертає увагу на те, що без уміння адаптуватися до контактів міжособистісного характеру та до людей, які беруть у них участь, правильно сприймати й оцінювати їх самих та їхні вчинки, взаємодіяти з ними та налагоджувати добрі взаємини в різних соціальних ситуаціях нормальне життя і психічний розвиток особистості були б просто неможливі [7].

У ряді експериментальних досліджень встановлено, що природні передумови комунікативних здібностей (а це насамперед властивості активації нервової системи та пов'язаного з нею орієнтувального рефлексу) входять до структури складного симптомокомплексу, утвореного поєднанням високої лабільності, хорошої слухової пам'яті та домінуванням функцій першої сигнальної системи. Показано також, що комунікативні здібності індивіда співвідносяться з домінуючою активацією правої півкулі головного мозку [1; 2; 8].

Провідними психологічними факторами комунікативних здібностей виступають чутливість, чуйність, уміння оцінити емоційні стани іншої людини, комунікабельність. Відповідно такими фізіологічними факторами є реактивність у вигляді поєднання слабкості й лабільності нервової системи та домінування правопівкульних функцій першої сигнальної системи.

Цікавою є спроба інтегрувати комунікативні здібності з індивідуальними особистісними властивостями у понятті «комунікативна здатність». Остання інтерпретується Т. Федотюк як інтегративна властивість особистості, яка складається з когнітивного (професійна компетентність, рефлексивність, децентрованість мислення), емоційного (висока чуйність і тактовність, позитивне емоційне ставлення до почуттів іншого, максимальна щирість і відвертість у проявах власних почуттів), поведінкового (здатність до саморегулювання, корегування власних дій, упевненість, відповідальність) компонентів. При цьому емпатія виноситься за рамки емоційного складника, будучи стрижневим елементом, що пронизує всі названі компоненти [11].

Серед комунікативних здібностей О. Леонтьєв виокремлює дві основні групи: перша з них пов'язана з умінням використовувати особистісні комунікативні властивості в спілкуванні, а друга – із володінням технікою спілкування й контакту. Ці дві групи здібностей об'єднують цілий комплекс якостей особистості, що забезпечують успішний комунікативний процес [5].

Кожна здібність має свою структуру, яка залежить від розвитку особистості. До складу кожної здібності завжди входять деякі операції або способи дії, за допомогою яких ця діяльність здійснюється. Саме тому, як зазначав С. Рубінштейн, ні одна здатність не є актуальною, реальною, поки не увібрала в себе систему відповідних суспільно вироблених операцій. З цієї точки зору певна здатність завжди являє собою складну систему способів, дій і операцій [10].

Певну зацікавленість викликає нормативна модель комунікативних здібностей, розроблена й описана Т. Пивоварчук. Вона розглядається як сукупність

тезаурусного, мотиваційно-прагматичного та ціннісно-смыслового шарів, кожен із яких містить комунікативно-інформаційний, когнітивний та емотивний компоненти.

До комунікативно-інформаційного компонента тезаурусного шару внесено такі вміння, як: «уміння аргументувати», «довести власну точку зору», «обґрунтувати», «висловлювати оригінальні ідеї», «поєднувати висловлювання в діалозі», «ораторські вміння» та «вміння конструктивної взаємодії». Когнітивний компонент тезаурусного шару складається з «мовної здатності», «вміння використовувати когнітивні стратегії у спілкуванні», «вміння знаходити, використовувати, розуміти, переробляти інформацію». Емотивний складник тезаурусного шару містить «уміння здійснювати рефлексію власних висловлювань», «уміння адекватно сприймати та передавати почуття», «прогнозувати висловлювання інших».

Комунікативно-інформаційний компонент мотиваційно-прагматичного шару складається з таких умінь, як «управляти процесом спілкування» та «користуватися технікою спілкування». Когнітивний складник мотиваційно-прагматичного шару передбачає «вміння цілеспрямовано будувати висловлювання», «контролювати мовлення», «враховувати фактор „адресата”». Емотивний компонент цього шару складається з таких умінь: «обирати та користуватися вербальними й невербальними засобами комунікації», «презентувати швидко емоційну реакцію», «співчувати для досягнення цілі в спілкуванні».

І, нарешті, комунікативно-інформаційний складник ціннісно-смыслового шару містить уміння: «аналізувати власні думки, почуття, вчинки», «презентувати правила етикету в комунікації», «розпізнавати особисті атрибутивні упередження». Когнітивний компонент цього шару складається з умінь «використовувати стилістичні засоби мови», «спілкуватися, уникаючи етнічних стереотипів», «аккультураційної включеності». Емотивний компонент ціннісно-смыслового шару передбачає вміння «передавати інформацію на оцінювальному рівні», «презентації власної особистості» тощо [8].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз наукових джерел дає підстави розглядати здібності як індивідуально-психологічні риси особистості, що є умовою успішного здійснення певної діяльності. Кожна здібність – це синтетична властивість людини, яка включає низку загальних і часткових властивостей у певному їх поєднанні. Структура синтетичної сукупності психічних якостей, що постають як здібності, визначається конкретною діяльністю і є різною для різних видів діяльності.

Комунікативні здібності розглядаються як індивідуально-психологічні та психофізіологічні особливості людей, що забезпечують успішну взаємодію партнерів і вирішення комунікативних завдань. Комунікативні здібності індивіда співвідносяться з домінуючою активацією правої півкулі головного мозку. Серед комунікативних здібностей виокремлюють групи, пов'язані з умінням використовувати особистісні комунікативні властивості в спілкуванні та володінням технікою спілкування й контакту.

Література

1. Гончарук П. А. Основні підходи до дослідження комунікативних здібностей / П. А. Гончарук, Л. А. Лукаш // Вісн. Київ. ун-ту. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 1996. – Вип. 2. – С. 153–161.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Рута, 2006. – 320 с.
3. Зимняя И. А. Педагогическое общение как решение коммуникативных задач / И. А. Зимняя, В. А. Малахова, Т. С. Путиловская // Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащихся : сборник / ред. А. А. Бодалев, В. Я. Ляудис. – М. : НИИ общей педагогики АПН СССР, 1980. – С. 87–110.
4. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н. В. Кузьмина. – М. : [б. и.], 2001. – 119 с.
5. Леонтьев А. Н. О формировании способностей / Алексей Николаевич Леонтьев // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Работы советских психологов периода 1946–1980 гг. / [под ред. И. И. Ильсцова, В. Я. Ляудис]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 304 с.
6. Максименко С. Д. Психология личности / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча; за ред. С. Д. Максименка. – К. : КММ, 2007. – 296 с.
7. Немов Р. С. Психология : [учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн.]. – Кн. 2: Психология образования / Роберт Семенович Немов. – 3-е изд. – М. : Владос, 1999. – 608 с.
8. Пивоварчук Т. О. Структура коммуникативных способностей / Тетяна Олександрівна Пивоварчук // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – Вип. 17. – С. 419–427.
9. Склонности и способности: комплексные исследования / под ред. Э. А. Голубевой. – М. : Педагогика, 1989. – 200 с.
10. Теплов Б. М. Способности и одаренность // Избр. труды : в 2 т. – Т. 1. – М. : Педагогика, 1985. – 328 с.
11. Федотюк Т. І. Психологічні особливості становлення емпатії як елементу комунікативної здатності практичного психолога : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Тамара Іванівна Федотюк ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1997. – 19 с.